

International Conference in Open and Distance Learning

Vol 12, No 4 (2023)

ICODL2023

Πρακτικά του 12^{ου} Συνεδρίου

για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση
Η εξ αποστάσεως και συμβατική εκπαίδευση στην ψηφιακή εποχή

Αθήνα, 24 έως 26 Νοεμβρίου 2023

Τόμος 4

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αντώνης Λιοναράκης

Ευαγγελία Μανούσου

ISBN 978-618-5335-22-9
ISBN SET 978-618-82258-5-5

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών,
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Ελληνικό Δίκτυο
Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης

The application of distance learning in schools of Secondary Education of Attica, during the first period of covid-19 (2020-2021)

MSC Sciences of Education, ΣΟΦΙΑ ΣΑΒΒΑΣ
ΚΑΛΟΓΡΙΔΗ

doi: [10.12681/icodl.5929](https://doi.org/10.12681/icodl.5929)

Copyright © 2024, MSC ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΑΓΩΓΗΣ / Εκπαιδευτικός
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ΣΟΦΙΑ ΣΑΒΒΑΣ ΚΑΛΟΓΡΙΔΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

**Η εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε σχολικές μονάδες
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Αττικής, την πρώτη περίοδο της πανδημίας (2020)**

**The application of distance learning in schools of Secondary Education of Attica,
during the first period of covid-19 (2020)**

Ζωή Παναγιώτου

Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας
Εκπαίδευσης ΠΕ01, Master of
Education(M.Ed) Επιστήμες Αγωγής,
Σύμβουλος Επαγγελματικού
Προσανατολισμού

zoipanagiotou@gmail.com

Σοφία Καλογρίδη

ΣΕΠ ΕΑΠ,
ΕΔΙΠ ΑΣΠΑΙΤΕ

skalogridi@gmail.com

Περίληψη

Η καθολική εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε όλες τις σχολικές μονάδες παγκοσμίως, λόγω της πανδημίας του κορονοϊού, αποτέλεσε μια νέα πρωτόγνωρη συνθήκη για τη σχολική εκπαίδευση, κυρίως την πρώτη περίοδο της κρίσης (άνοιξη 2020). Η πανδημία επιτάχυνε τον ψηφιακό μετασχηματισμό του σχολείου με θετικές και αρνητικές συνέπειες. Από τη μια συνέβαλε στην αυξανόμενη χρήση ψηφιακών εργαλείων στη διδασκαλία και τον εμπλουτισμό της με νέα δεδομένα και από την άλλη προκάλεσε άγχος και ανασφάλεια στους εκπαιδευτικούς, λόγω της μεγάλης πίεσης να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στις νέες απαιτητικές συνθήκες. Ο στόχος της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση των απόψεων εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σχετικά με την εφαρμογή της εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης σε σχολικές μονάδες του Νομού Αττικής, την πρώτη περίοδο της πανδημίας του covid 19, η καταγραφή των εμποδίων που αντιμετώπισαν, καθώς και η καταγραφή των προτάσεών τους ως προς την αποτελεσματικότερη εφαρμογή της. Στην έρευνα αξιοποιήθηκε η ποιοτική ερευνητική προσέγγιση με ερευνητικό

εργαλείο την ημιδομημένη συνέντευξη, σε δείγμα βολικής δειγματοληψίας δώδεκα (12) εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι εκπαιδευτικοί σταδιακά αντιμετώπισαν με επιτυχία τις δυσκολίες και τα εμπόδια που προκάλεσε η πανδημία: Δημιούργησαν κοινότητες μάθησης στα σχολεία τους, αξιοποίησαν καινοτόμες διδακτικές μεθόδους και συμμετείχαν σε επιμορφωτικά προγράμματα, αξιοποιώντας τις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών.

Λέξεις κλειδιά

Πανδημία (covid 19), εξ αποστάσεως εκπαίδευση, Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, εμπόδια στην εκπαίδευση ενηλίκων, ψηφιακή ένταξη ενηλίκων, καλές πρακτικές

Abstract

The universal application of distance education in all school units worldwide, due to the corona virus pandemic, was an unprecedented new condition for school education, especially in the first period of the crisis (spring 2020). The pandemic accelerated the digital transformation of schools with positive and negative consequences. On the one hand, it contributed to the increasing use of digital tools in teaching and its enrichment with new data, and on the other hand, it caused stress and insecurity among teachers, due to the great pressure to respond effectively to the new demanding conditions. The aim of this research was to investigate the opinions of Secondary Education teachers regarding the implementation of Distance Education in schools of the Prefecture of Attica, during the first period of the covid 19 pandemic, to record the obstacles they faced, as well as the recording of their proposals regarding its more effective implementation. The research utilized the qualitative research approach with the semi-structured interview as a research tool, in a convenience sample of twelve (12) secondary school teachers. The results of the research showed that teachers gradually successfully faced the difficulties and obstacles caused by the pandemic: They created learning communities in their schools, utilized innovative teaching methods and participated in training programs, exploiting the capabilities of new technologies.

Key-words: Coronavirus, distance learning, secondary education, barriers to adult learning, digital inclusion of adults, good practices

Εισαγωγή

Η ξαφνική αναστολή λειτουργίας των σχολείων σε 186 χώρες του κόσμου τον Μάρτιο του 2020, με σκοπό τον περιορισμό της διασποράς του covid 19 στην κοινότητα, επέβαλε σε εκπαιδευτικούς και μαθητές να ακολουθήσουν υποχρεωτικά την εξ αποστάσεως διδασκαλία.

Στην Ελλάδα, οι εκπαιδευτικοί, ειδικά το πρώτο χρονικό διάστημα της πανδημίας (Μάρτιος - Ιούνιος 2020), προκειμένου να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τη νέα συνθήκη της τηλεεκπαίδευσης, προσπάθησαν ατομικά κυρίως να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους και να αναπτύξουν τις ψηφιακές ικανότητές τους, αναζητώντας μέσω του Διαδικτύου οδηγίες ή ανταλλάσσοντας εμπειρίες με άλλους εκπαιδευτικούς. Στο πλαίσιο αυτό αντιμετώπισαν αντικειμενικά αρκετές δυσκολίες, όπως: φόρτο εργασίας, ελλιπή επιμόρφωση στα νέα ψηφιακά εργαλεία, νέες- αναδυόμενες- εκπαιδευτικές ανισότητες, σε συνδυασμό με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Ο στόχος της παρουσιαζόμενης έρευνας ήταν η διερεύνηση των απόψεων εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, σχετικά με την εφαρμογή της εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (εξΑΕ) σε σχολικές μονάδες του Νομού Αττικής, την πρώτη περίοδο της πανδημίας του covid 19 (Μάρτιος - Ιούνιος 2020), η καταγραφή των εμποδίων που αντιμετώπισαν, καθώς και η καταγραφή των προτάσεών τους ως προς την αποτελεσματικότερη εφαρμογή της.

Η παρούσα εργασία διαρθρώθηκε σε δύο μέρη: Το πρώτο μέρος, το θεωρητικό, με τις εννοιολογικές αποσαφηνίσεις και τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και το δεύτερο μέρος, το ερευνητικό, με τη μεθοδολογία έρευνας, την ανάλυση των δεδομένων και τα συμπεράσματα.

1. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην τυπική εκπαίδευση

Η εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση ορίζεται ως η μέθοδος εκπαίδευσης, στην οποία ένα σημαντικό κομμάτι της διδασκαλίας πραγματοποιείται από τον διδάσκοντα, που

βρίσκεται μακριά από τον διδασκόμενο τόσο σε απόσταση όσο και χρονικά στην ασύγχρονη: «*Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι μια μορφή εκπαίδευσης που φέρνει σε φυσική επαφή τους απομακρυσμένους εκπαιδευόμενους και τον εκπαιδευτή - διευκολυντή της μαθησιακής δραστηριότητας γύρω από προγραμματισμένες και δομημένες μαθησιακές εμπειρίες μέσω διαφόρων αμφίδρομων ή πολύδρομων διαμεσολαβημένων διαύλων μέσων, που επιτρέπουν αλληλεπιδράσεις μεταξύ/μεταξύ εκπαιδευομένων & εκπαιδευτών - διευκολυντών, καθώς και μεταξύ εκπαιδευομένων και εκπαιδευτικών πόρων*» (Saykili, 2018, σ. 5 στους Niemi & Kousa, 2020). Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι μια ολοκληρωμένη μεθοδολογία εκπαίδευσης, η οποία, για να είναι ποιοτική και αποτελεσματική, απαιτεί προσεκτικό σχεδιασμό από το πρώτο ως το τελευταίο βήμα. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης θα πρέπει να πραγματοποιείται με ολοκληρωμένα συστήματα εκπαίδευσης, με σύγχρονες διαδικασίες διδασκαλίας και μάθησης, άρτια οργανωμένα με διοικητικές, υποστηρικτικές και εκπαιδευτικές δομές, οι οποίες σχεδιάζουν όλο το πλαίσιο και ορίζουν τις ποιοτικές προδιαγραφές με λεπτομέρειες (Λιοναράκης, 2001). Στη σύγχρονη εποχή καθιερώθηκε ο όρος «πολυμορφική εξ αποστάσεως εκπαίδευση», λόγω της πολυλειτουργικότητάς της, καθώς χρησιμοποιεί μεθόδους, μέσα και εργαλεία, που την καθιστούν άρτια και ποιοτική στο ευρύτερο εκπαιδευτικό πλαίσιο (Καραμεσούτη, 2021). Με τον τρόπο αυτό καλλιεργείται η αλληλεπίδραση του διδασκόμενου με το εκπαιδευτικό υλικό, του διδασκόμενου με τον διδάσκοντα και των διδασκομένων μεταξύ τους.

Υπάρχουν τρεις μορφές εξ αποστάσεως εκπαίδευσης:

α. Η Σύγχρονη Εκπαίδευση (synchronous education). Στη μορφή αυτή, η τηλεδιάσκεψη προάγει τη σύγχρονη και αμφίδρομη επικοινωνία, εφόσον διδάσκων και διδασκόμενοι βρίσκονται σε διαφορετικό χώρο, αλλά επικοινωνούν την ίδια χρονική στιγμή. Οπότε επιτυγχάνεται η διάδραση σε πραγματικό χρόνο και η αμεσότητα στη διαδικασία μάθησης. Τα ψηφιακά εργαλεία που μπορούν να αξιοποιηθούν στη σύγχρονη εκπαίδευση είναι τα e-mails, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (π.χ. Facebook, Twitter), τα κινητά τηλέφωνα τα laptops, τα tablets, τα chats και άλλα (Σοφός & Παράσχου, 2015).

β. Η Ασύγχρονη Εκπαίδευση (asynchronous education). Στην ασύγχρονη εκπαίδευση οι εμπλεκόμενοι (εκπαιδευτές-εκπαιδευόμενοι) αποδεσμεύονται από χωροχρονικούς περιορισμούς με αποτέλεσμα να διευκολύνεται η διενέργεια της εκπαιδευτικής πράξης, με τη χρήση κατάλληλα διαμορφωμένου ψηφιακού υλικού και τήρηση χρονοδιαγράμματος μελέτης, μέσω του Διαδικτύου ή ψηφιακών πλατφορμών. Ο εκπαιδευόμενος έχει τη δυνατότητα να καθορίσει ο ίδιος τον χρόνο και τον ρυθμό μελέτης του. Σε αυτήν τη μορφή μπορούν να χρησιμοποιηθούν αρκετά ψηφιακά εργαλεία, όπως τα e-mails, οι ιστοσελίδες, οι ηλεκτρονικές ομάδες συζητήσεων (forums), τα wiki, το webstreaming και άλλα (Βασάλα, 2005).

γ. Ο συνδυασμός της σύγχρονης και ασύγχρονης εξΑΕ, που δημιουργεί μια ολοκληρωμένη μορφή συνδυαστικής μάθησης γνωστή ως Μεικτό-Συνδυαστικό περιβάλλον μάθησης (blended learning) και μπορεί να συνδυάσει αρμονικά τα πλεονεκτήματα της εξ ΑΕ με τη δια ζώσης διδασκαλία (Αναστασιάδης, 2008).

Είναι γενικά αποδεκτό, ότι η εξΑΕ -και στις τρεις μορφές της- προσφέρει δυνατότητες μάθησης σε άτομα, που δεν έχουν την ευκαιρία να είναι παρόντα στις αίθουσες διδασκαλίας. Αντιμετωπίζεται έτσι ένα μέρος των εκπαιδευτικών ανισοτήτων και ενισχύεται η τάση για τη δια βίου εκπαίδευση. Από πολλούς θεωρείται δημοκρατική μορφή εκπαίδευσης, καθώς αίρει αρκετούς περιορισμούς (γεωγραφικούς, ή λόγους υγείας), που μπορούν να καταστήσουν τη μάθηση για κάποιους/ες αδύνατη (Μίμινου & Σπανακά, 2013).

Ένα άλλο πλεονέκτημα της εξ ΑΕ είναι ο πλουραλισμός στις αρχές μάθησης και η διαθεσιμότητα ποικίλου εκπαιδευτικού υλικού, ώστε να εξυπηρετεί τις ανάγκες όλων των εμπλεκόμενων δηλαδή εκπαιδευτικών και μαθητών. Το εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό υλικό είναι σχεδιασμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι σαφές και επεξηγηματικό, να προσελκύει το ενδιαφέρον, να υποστηρίζει αποτελεσματικά τους εκπαιδευόμενους στη μαθησιακή διαδικασία, ακόμη και όταν μελετούν μόνοι τους, να δίνει ευκαιρίες για ενεργό συμμετοχή και δράση, να ανατροφοδοτεί, να συμβάλλει στην αλληλεπίδραση και στην αυτοαξιολόγηση (Αργυρίου & Κουτσούμπα, 2011).

Επιπλέον, λειτουργώντας σε περιβάλλον ψηφιακής μάθησης, οι εκπαιδευόμενοι μπορούν να συνεργαστούν, να ανταλλάξουν γνώσεις και απόψεις και να

δημιουργήσουν κοινότητες μάθησης (Arkorful & Abaidoo, 2014). Υπό το πρίσμα αυτό, είναι καλό να τονιστεί η δημιουργία άτυπων κοινοτήτων μάθησης σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης, με στόχο την ενδυνάμωση και την υποστήριξη των εκπαιδευτικών σε θέματα ψηφιακής διδασκαλίας (Carretero et al., 2021).

Στην «κοινωνία της γνώσης» η εξ αποστάσεως εκπαίδευση προσφέρει στους μαθητές τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες, αλλά και στους εκπαιδευτικούς τη δυνατότητα να οργανώσουν το μάθημά τους με τρόπο σύγχρονο, ελκυστικό και αποτελεσματικό, προσαρμοσμένο στα νέα δεδομένα που επιβάλλει η εποχή (Μουζάκης, Μπινιάρη & Παπαδημητρίου, 2019). Οι εκπαιδευόμενοι μέσω της εκπαίδευσης από απόσταση ανακαλούν τις προηγούμενες εμπειρίες τους, αξιοποιούν τις κερτημένες γνώσεις τους και έτσι οδηγούνται με αυτονομία σε μια ανακαλυπτική πορεία αυτομάθησης και υπό προϋποθέσεις σε μία αναστοχαστική μάθηση (Καλογρίδη, 2019). Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση προσδιορίζεται από τη θεώρηση «τους μαθαίνουμε πώς να μαθαίνουν».

2. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση την περίοδο της πανδημίας στην ελληνική εκπαίδευση

Το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας αντιμετώπισε την πανδημία σε αντίξοες συνθήκες: έλλειψη σε τεχνολογικό εξοπλισμό, αδυναμία προσβασιμότητας σε διαδικτυακά περιβάλλοντα, ελλιπής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στις ΤΠΕ, ανεπαρκές παιδαγωγικό πλαίσιο (Αναστασιάδης, 2020).

Οι Παναγιωτακόπουλος, Κουστουράκης & Παπαπαναγιώτου (2011) κατατάσσουν συνολικά τις δυσκολίες και τις επιφυλάξεις των εκπαιδευτικών σε εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες. Οι εξωτερικοί αφορούν τεχνολογικές, κοινωνικές και θεσμικές παραμέτρους, ενώ οι εσωτερικοί έχουν σχέση με την προσωπικότητα, τον βαθμό εξοικείωσης με τις ΤΠΕ και τον βαθμό αποδοχής των ψηφιακών εργαλείων για την ενίσχυση της διδακτικής τους πράξης. Στους εξωτερικούς παράγοντες, πολύ σημαντικός ήταν η ανυπαρξία έτοιμου ψηφιακού διδακτικού υλικού για εφαρμογή ή αναδιαμόρφωση. Η έλλειψη αυτή προϋπόθετε την αφιέρωση πολύτιμου χρόνου για τον σχεδιασμό και την οργάνωση των μαθημάτων τους (Μίμινου & Σπανακά, 2013). Σύμφωνα με τη Διεθνή Επιτροπή για το μέλλον της εκπαίδευσης της UNESCO

(2020b), η διάθεση ψηφιακών εργαλείων ελεύθερης πρόσβασης και οι ανοικτοί εκπαιδευτικοί πόροι αποτελούσε μία από τις 9 δράσεις, που όφειλαν οι εκπαιδευτικές ηγεσίες όλων των χωρών να εξασφαλίσουν για μια ποιοτική και αναβαθμισμένη εκπαίδευση, κάτι που δεν υλοποιήθηκε.

Στους εσωτερικούς παράγοντες η αρνητική στάση μέρους των εκπαιδευτικών στην εφαρμογή της εξΑΕ ενισχύθηκε από τις πεποιθήσεις τους, τα βιώματά τους και τις κοινωνικές τους επιδράσεις (Kenan, Pislaru & Elzawi, 2011). Επιπλέον, εκπαιδευτικοί και μαθητές τόνιζαν τον κίνδυνο της αύξησης των εκπαιδευτικών ανισοτήτων εξαιτίας του γεγονότος ότι κάποιοι μαθητές δεν διέθεταν τον απαραίτητο εξοπλισμό. «Έτσι, κάποιοι μαθητές επισήμαναν τον κίνδυνο να εμφανιστούν εκ νέου κοινωνικοί αποκλεισμοί και ανισότητες ανάμεσα στους μαθητές με οικονομική επιφάνεια, που έχουν στη διάθεσή τους τελειότερα τεχνολογικά μέσα και αμεσότερη πρόσβαση στην πληροφορία, δημιουργώντας έτσι «ψηφιακό δυϊσμό» ανάμεσα στους χρήστες των νέων τεχνολογιών και σε όσους δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση σε αυτές» (Κατσιάπη & Βαλασίδου, 2021).

Στην κατεύθυνση αντιμετώπισης των παραπάνω δυσκολιών το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ) ενίσχυσε με την τεχνογνωσία του, περίπου 80.000 εκπαιδευτικούς στη μέθοδο της εξΑΕ. Επιπροσθέτως, με την υποστήριξη του ΕΑΠ και την πρωτοβουλία του Π.Ε.Κ.Ε.Σ. Δυτικής Ελλάδας, καθώς και 17 συνεργαζόμενων Π.Ε.Κ.Ε.Σ., από όλη τη χώρα πραγματοποιήθηκε ταχύρρυθμη επιμόρφωση (τηλε-διημερίδα), για τη σχολική εξ αποστάσεως Εκπαίδευση, στην οποία συμμετείχαν 30.000 εκπαιδευτικοί από Ελλάδα και το εξωτερικό. Επίσης, αναβαθμίστηκε το Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο (Π.Σ.Δ.), καθώς και τα ασύγχρονα περιβάλλοντα μάθησης e-class και e-me. Οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποίησαν πανελλαδικά για τη σύγχρονη εκπαίδευση την πλατφόρμα webex, όπως ορίστηκε από το Υπουργείο Παιδείας (Παρασκευάς, 2020).

3. Η διαχείριση της κρίσης και η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών την περίοδο της πανδημίας

Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στην ηλεκτρονική μάθηση και στα ψηφιακά εργαλεία είναι αναγκαία, ώστε να εξοικειώνονται με τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και να τις προσαρμόζουν στην καθημερινότητα του εκπαιδευτικού τους έργου (Μανούσου, 2021). Εξάλλου, η επιμόρφωση εντάσσεται στη δια βίου μάθηση, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εκπαίδευση ενηλίκων και συμβάλλει στην προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών (Παπαναούμ, 2014).

Για αυτό, οι εκπαιδευτικοί σήμερα χρειάζεται να διαθέτουν δεξιότητες όπως αυτογνωσία, κριτική σκέψη, αναστοχασμό, ευελιξία, ενεργητική ακρόαση, διάθεση μετασχηματισμού, ώστε να καθίστανται διαρκώς ικανοί να αφουγκράζονται τα προβλήματα της εποχής τους, να προσαρμόζονται στις νέες προκλήσεις- κρίσεις και να είναι αποτελεσματικοί στη διδακτική πράξη (Θεοδωρίτση & Καλογρίδη, 2020). Είναι αναγκαίο να βρίσκονται σε μια αδιάλειπτη διαδικασία επιμόρφωσης, η οποία πηγάζει εκ των έσω και τους καθιστά φορείς και εγγυητές των στόχων της σχολικής μονάδας (Tusting & Barton, 2003• Day, 2003• Παπαναούμ, 2014).

Στην Ελλάδα, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του επιχειρησιακού προγράμματος του ΕΣΠΑ: «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» (2014-2020). Μία από τις δράσεις που ορίζονται για τη βελτίωση του Εκπαιδευτικού συστήματος είναι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών για την αξιοποίηση και εφαρμογή των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη (επιμόρφωση Β΄ επιπέδου ΤΠΕ). Η υλοποίηση της στρατηγικής για το ψηφιακό σχολείο συμβάλλει στη δημιουργία ψηφιακών κοινοτήτων μάθησης, που διευκολύνει τη συνεργατικότητα των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Περιορίζει τις ανισότητες σε ψηφιακές δεξιότητες και σε ψηφιακό διδακτικό υλικό και ενδυναμώνει τους εκπαιδευτικούς, μέσα από προγράμματα διαρκούς επιμόρφωσης στις ΤΠΕ για την ανάπτυξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας (ΕΣΠΑ, 2014-2020).

Στο επόμενο χρονικό διάστημα (Απρίλιος μέχρι Ιούνιος 2021) υλοποιήθηκε από το Υπουργείο Παιδείας, το ταχύρρυθμο επιμορφωτικό πρόγραμμα T4E για την εξοικείωση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, με σκοπό τη δημιουργία διδακτικών σεναρίων, ανάλογα με το επιστημονικό διδακτικό αντικείμενο. Το πρόγραμμα αυτό είχε διάρκεια 20 ώρες, από τις οποίες 10 ώρες με εργαλεία σύγχρονης τηλεκπαίδευσης (Webex) και 10 ώρες με εργαλεία ασύγχρονης τηλεκπαίδευσης στις πλατφόρμες e-class και e-me. Το παρακολούθησαν χιλιάδες εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αποδεικνύοντας το ενδιαφέρον τους για την απόκτηση περαιτέρω ψηφιακών δεξιοτήτων (Παρασκευάς, 2020).

4. Ο σκοπός και η μέθοδος της έρευνας

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση των απόψεων εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σχετικά με την εφαρμογή της εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (εξΑΕ) σε σχολικές μονάδες του Νομού Αττικής, την πρώτη περίοδο της πανδημίας του covid 19 (Μάρτιος - Ιούνιος 2020), η καταγραφή των εμποδίων που αντιμετώπισαν, καθώς και η καταγραφή των προτάσεών τους ως προς την αποτελεσματικότερη εφαρμογή της.

Τα **ερευνητικά ερωτήματα** διατυπώθηκαν ως εξής:

- 1. Ποιες είναι οι απόψεις των εκπαιδευτικών ως προς τα θετικά και τα αρνητικά στοιχεία της εφαρμογής της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης τη χρονική περίοδο Μαρτίου - Ιουνίου 2020;*
- 2. Ποια εμπόδια και δυσκολίες χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευτικοί στη διδασκαλία τους από απόσταση μέσω ΤΠΕ και με ποιους τρόπους;*
- 3. Ποιες είναι οι προτάσεις των εκπαιδευτικών για νέες καλές πρακτικές στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, που είναι αναγκαίο να εφαρμοστούν και να ενσωματωθούν στο σύγχρονο σχολείο, με συνεχιζόμενη ή όχι την πανδημία του covid 19;*

Η έρευνα ήταν ποιοτική και το ερευνητικό εργαλείο, που χρησιμοποιήθηκε ήταν η ημιδομημένη συνέντευξη, που περιλάμβανε προκαθορισμένες ερωτήσεις ανοικτού τύπου με δυνατότητα τροποποίησης, ανάλογα με την προσωπικότητα του

συνεντευξιαζόμενου εκπαιδευτικού. Γενικά, η συνέντευξη αποτελεί μια διαδομένη τεχνική συλλογής δεδομένων για την άντληση των στοχευμένων πληροφοριών σχετικά με συγκεκριμένο θέμα (Paraskevoroulou-Kollia, 2019).

Το δείγμα της ποιοτικής έρευνας ήταν δείγμα βολικής δειγματοληψίας (Bryman, 2017) και το συγκρότησαν 12 εκπαιδευτικοί Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, από διαφορετικές σχολικές μονάδες (Γυμνάσια και Λύκεια) του Νομού Αττικής. Στο πλαίσιο αυτό, διεξήχθησαν 12 προσωπικές ημιδομημένες συνεντεύξεις, σε απόλυτο συσχετισμό με τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, τον στόχο και τα ερευνητικά ερωτήματα. Οι ερωτήσεις της συνέντευξης επιμερίστηκαν σε τρεις θεματικούς άξονες, ανάλογα με τα προαναφερθέντα ερευνητικά ερωτήματα.

Το εργαλείο της συνέντευξης εφαρμόστηκε πιλοτικά σε τρεις εκπαιδευτικούς, ώστε να ελεγχθεί η εγκυρότητα και η αξιοπιστία του. Λόγω του κατ' οίκον εγκλεισμού, όλες οι συνεντεύξεις παραχωρήθηκαν μέσω τηλεδιάσκεψης. Όλες οι συνεντεύξεις κωδικοποιήθηκαν για λόγους εξασφάλισης της ανωνυμίας, ηχογραφήθηκαν και διαχωρίστηκαν σε τμήματα κειμένου για την αποτελεσματικότερη ανάλυση των δεδομένων. Η ανάλυση έγινε με τη μέθοδο «ανάλυση περιεχομένου» (Creswell, 2016).

5. Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Τα αποτελέσματα της έρευνας αναλύθηκαν με βάση τα προαναφερθέντα τρία ερευνητικά ερωτήματα και κατά συνέπεια τρεις θεματικούς άξονες:

5.1. Απόψεις των εκπαιδευτικών για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Από τις απαντήσεις των ερωτηθέντων εκπαιδευτικών διαφάνηκε ότι οι απόψεις τους είναι περισσότερο θετικές για τη χρήση της τεχνολογίας στην εκπαιδευτική πράξη.

ΕΓ1: «Βρήκα πλεονεκτήματα. Θεωρώ ότι οι μαθητές οι οποίοι ήταν λίγο πιο διστακτικοί ή πιο μαζεμένοι κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας μέσα στη σχολική τάξη, διαπίστωσα ότι στην εξ αποστάσεως είχαν βγει από το «κουτάκι» τους και μπορούσαν και εκφράζονταν πιο εύκολα ... Καταρχήν δημιούργησα καινούργιο υλικό ... Ανέπτυξα νέες τεχνολογίες στο να χειρίζομαι όλα αυτά τα ψηφιακά εργαλεία για να κάνουμε τις

εξ αποστάσεως διδασκαλίες με *webex*, *zoom*, που δεν τα ήξερα. Επίσης βρήκα ψηφιακά εργαλεία για να δημιουργώ ερωτηματολόγια, εξοικειώθηκα πολύ περισσότερο με το περιβάλλον της ηλεκτρονικής τάξης *e-class* που εκεί φτιάχνω διαγωνίσματα και δεν το έχω απλά για ανάρτηση εγγράφων. Εμένα με βοήθησε πάρα πολύ».

ΕΓ3: «... λύνονται τα προβλήματα μετακίνησης, εκμηδενίζονται οι αποστάσεις. Ο μαθητής μπορεί ασύγχρονα να μελετήσει το υλικό του, να διαθέσει το χρόνο που εκείνος έχει άνεση να ασχοληθεί. Διασχολικά, σε επίπεδο διεθνές αλλά και εγχώριο επίπεδο μπορεί να αξιοποιηθεί η εξΑΕ για να έρθουν οι μαθητές σε επαφή μεταξύ τους, τα διάφορα προγράμματα όπως το *Erasmus*, το *E-Twinning* κλπ... Εγώ συμμετέχω στο *Erasmus+* και φέτος τρέχει ένα πρόγραμμα σε συνεργασία με την Πολωνία και τη Λιθουανία. Αξιοποιούμε πολύ τη διαδικτυακή επικοινωνία».

Ωστόσο, αναφέρονται και σε δυσκολίες, όπως η ελλιπής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στη χρήση των νέων τεχνολογιών, η απουσία του απαραίτητου τεχνολογικού εξοπλισμού, η δυσκολία πρόσβασης στο διαδίκτυο, η άρση της ιδιωτικότητας (εκπαιδευτικών και μαθητών) γεγονός που διόγκωσε τις κοινωνικές ανισότητες και προκάλεσε συναισθήματα άγχους και ανασφάλειας, λόγω της ξαφνικής και υποχρεωτικής εφαρμογής τους (Καλογρίδη, 2013^α• Φωτόπουλος, 2013• Κουτσογιάννης, 2020^α).

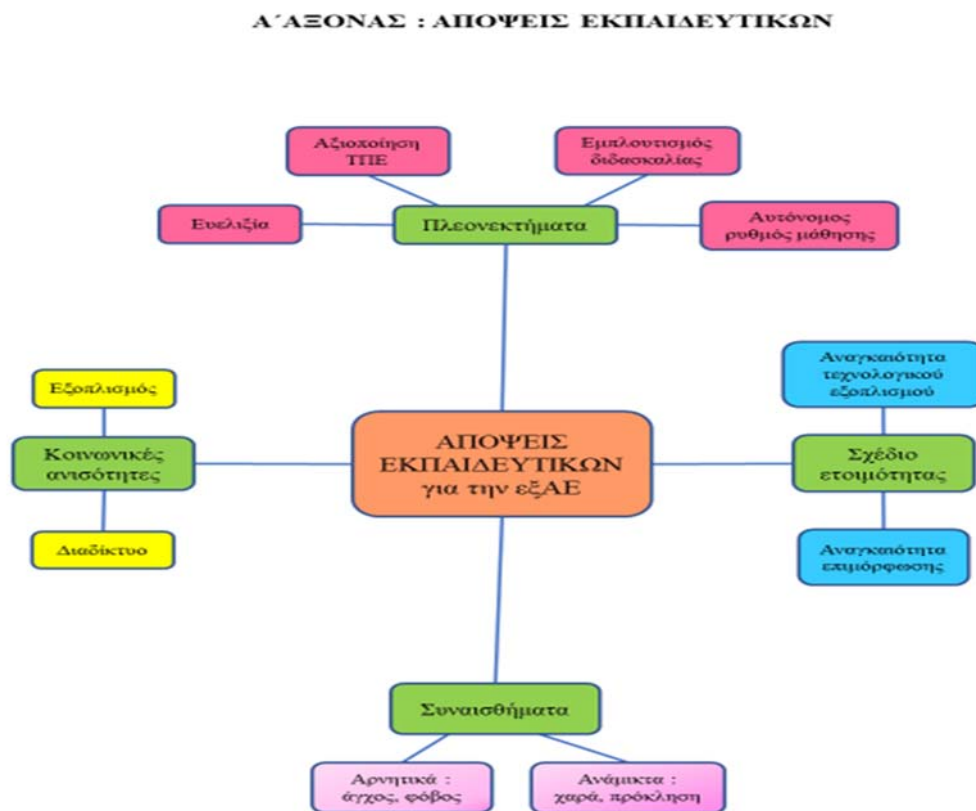
ΕΓ2:«Βέβαια, διόγκωσε τις κοινωνικές ανισότητες. Παιδιά οικογενειών χαμηλού εισοδήματος δεν έχουν τη δυνατότητα να ανταποκριθούν στο κόστος του ηλεκτρονικού εξοπλισμού, ούτε τον χώρο στο σπίτι τους, για να μπορέσουν να παρακολουθήσουν απρόσκοπτα το εξ αποστάσεως μάθημα ».

ΕΓ4: «Ναι, θεωρώ ότι μπορούν να διευκολύνουν το έργο μου υπό προϋποθέσεις. Η εξΑΕ, έτσι όπως εφαρμόστηκε στη χώρα μας, μπορώ να πω ότι δυσκόλεψε σε πολύ μεγάλο βαθμό το έργο των εκπαιδευτικών αφού δεν επιμορφώθηκαν και όσοι εφαρμόσαν την εξΑΕ (σύγχρονη και ασύγχρονη) κατέβαλαν μεγάλη προσπάθεια και προσωπική εργασία για να τα καταφέρουν. ...».

ΕΓ5: «... υπήρχαν περιπτώσεις παιδιών που δεν είχαν σύνδεση ή γραμμή σύνδεσης *Internet* στο σπίτι. Επίσης υπήρχαν στην ίδια οικογένεια, στο ίδιο σπίτι 2 και 3 άτομα

που έπρεπε να κάνουν τηλεκπαίδευση και τηλεργασία....Επιπλέον, δημιουργήθηκαν πολλά προβλήματα και για μας τους εκπαιδευτικούς και προσωπικά είχα Η/Υ ο οποίος ήταν πολύ παλιός σε σχέση με τις ανάγκες που έπρεπε να εξυπηρετήσω ...».

Συνοπτικά, οι απόψεις των εκπαιδευτικών ως προς τα θέματα, που έθιξαν σχετικά με την εξ ΑΕ, αποτυπώνονται στον παρακάτω θεματικό χάρτη:

Σχήμα 1: Θεματικός χάρτης απόψεων εκπαιδευτικών για την εξ ΑΕ

Στα πλεονεκτήματα αναφέρονται ο εμπλουτισμός της διδασκαλίας, η ευελιξία στον διδακτικό χρόνο, η αυτονομία στους ρυθμούς μελέτης-μάθησης. Στα μειονεκτήματα, η ανεπάρκεια σύγχρονου τεχνολογικού εξοπλισμού, η έλλειψη ενός οργανωμένου σχεδίου ετοιμότητας για την πρόληψη κρίσεων στη σχολική κοινότητα και τον σχεδιασμό της μάθησης, σύμφωνα με τα τεχνολογικά μέσα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Ωστόσο, επισημάνθηκε ότι ένα μοντέλο υβριδικής (συνδυαστικής) διδασκαλίας, δια ζώσης και εξ αποστάσεως, θα μπορούσε να ενισχύσει την

ενεργητική συμμετοχή των μαθητών και να οδηγήσει σε μια ευρετική πορεία μάθησης.

5.2 Εμπόδια και δυσκολίες κατά την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

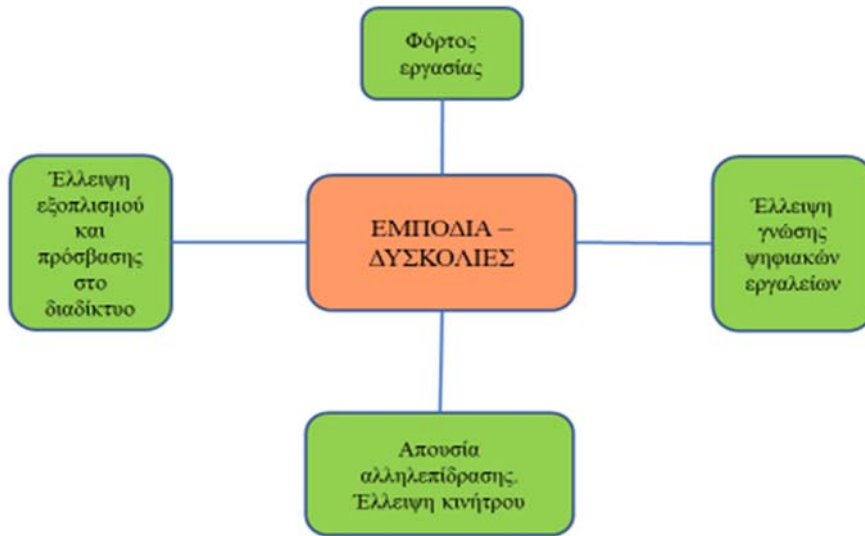
Οι δυσκολίες αποτέλεσαν σημαντική πρόκληση για τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι τις αξιοποίησαν δημιουργικά και εποικοδομητικά. Συγκεκριμένα, συμμετείχαν σε επιμορφωτικά προγράμματα, αναζήτησαν από μόνοι τους τρόπους μάθησης στις ΤΠΕ και αντάλλαξαν με τους συναδέλφους τους γνώσεις και εμπειρίες, συμμετέχοντας σε κοινότητες μάθησης και διάχυσης της νέας γνώσης.

ΕΓ5: «Ήταν πάρα πολύ δύσκολα γιατί οι γνώσεις μου πάνω στην Τεχνολογία ήταν πολύ περιορισμένες... Επίσης υπήρχε και μία μεγάλη δυσκολία στο να μπορέσουμε να συνδεθούμε μέσα στο Π.Σ.Δ., γιατί γινόταν μια πραγματικά υπερφόρτωση του δικτύου. Αναγκαζόμουν και εγώ και οι συνάδελφοί μου να ξενυχτάμε για να καταφέρουμε να ανεβάζουμε υλικό ....ζήτησα βοήθεια κατά κύριο λόγο από τα παιδιά μου και από συναδέλφους που ήταν σε πολύ καλύτερη μοίρα από μένα για να μπορέσω στοιχειωδώς να ανταποκριθώ στις απαιτήσεις των καιρών...»

ΕΓ8: «Σαφώς και χρειάζεται ειδική επιμόρφωση γιατί τουλάχιστον στον κλάδο τον δικό μου (κυρίως για μένα)... θεωρώ ότι είναι απαραίτητη. Οι προϋποθέσεις είναι να γίνουν έγκαιρα, δηλαδή ιδανικά πριν παρουσιαστεί η ανάγκη ... και να έχουν και πρακτική εξάσκηση δηλαδή κάποιες ασκήσεις για να κάνουμε. Γιατί μόνο στο θεωρητικό δηλαδή «να σας δείξω αυτό, να σας δείξω εκείνο» βοηθά μεν, αλλά, αν δεν χρησιμοποιηθεί μετά ξεχνιέται. Μια τέτοια επιμόρφωση θεωρώ ότι χρειάζεται και πρακτική άσκηση και να έχει και μια άνεση χρόνου, δηλαδή να μην τρέχουμε να προλάβουμε τα πάντα ... Το να υπάρχει απαλλαγή από τα διδακτικά μας καθήκοντα εκείνο το διάστημα της επιμόρφωσης θα ήταν το ιδανικό...».

Συνοπτικά, οι δυσκολίες τους αποτυπώνονται στο παρακάτω σχήμα:

Β' ΑΞΟΝΑΣ : ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΚΑΙ ΕΜΠΟΔΙΑ

Σχήμα 2 : Θεματικός χάρτης για τις δυσκολίες και τα εμπόδια της εξ ΑΕ

Συγκεκριμένα, οι δυσκολίες και τα εμπόδια κατά την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αφορούσαν:

- Τον υπερβολικό φόρτο εργασίας για την προετοιμασία του ψηφιακού διδακτικού υλικού.
- Την ελλιπή γνώση των εκπαιδευτικών σε καινοτόμα ψηφιακά εργαλεία.
- Την απουσία αλληλεπίδρασης και απόστασης μεταξύ του εκπαιδευτικού και των μαθητών.
- Την έλλειψη τεχνολογικού εξοπλισμού και πρόσβασης στο διαδίκτυο.

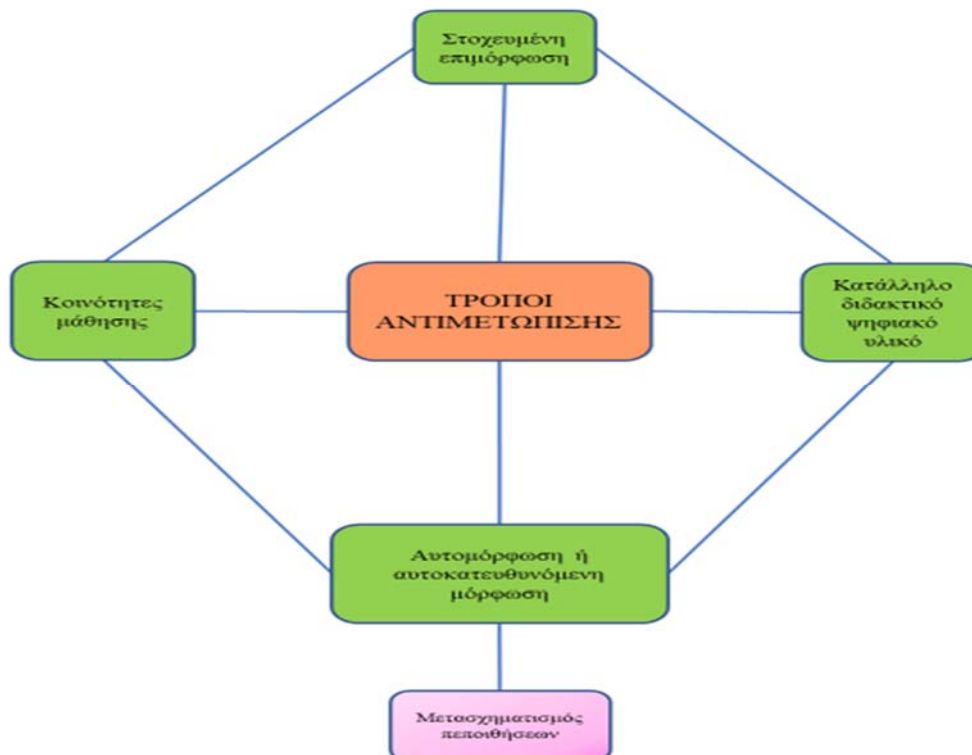
Τις δυσκολίες αυτές οι εκπαιδευτικοί τις αντιμετώπισαν δημιουργικά, όσο ήταν δυνατόν.

ΕΓ1: «...Προσπάθησα στο σύνολο να κάνω κάτι για να αναπτύξουν δεξιότητες και να τους ενισχύσω. Θα ήμουν μη αληθής να πω ότι ασχολήθηκα με τους μαθητές ξεχωριστά, αλλά συνολικά, λόγω περιορισμένου χρόνου. Το Europeana Collections είναι ένα αποθετήριο που περιέχει 370.000 ψηφιακά αντικείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς (τέχνη και άρθρα ακόμα)...Υπάρχουν και σενάρια για τους καθηγητές εξ

αποστάσεως διδασκαλίας και πιο στοχευμένα. Το πιο σημαντικό είναι ότι πρόκειται για διεπιστημονικά (Τέχνη με Φυσική, Τέχνη με Μαθηματικά)...».

ΕΓ2 : «...Επίσης επειδή κάνω θεωρητικά μαθήματα (Γλώσσα και Λογοτεχνία) τους έδωσα την ευκαιρία μέσω της δημιουργικής γραφής να εκφράσουν τις σκέψεις και τους προβληματισμούς τους για τις ιδιαίτερες συνθήκες που βιώνουν. Στη συνέχεια, τις εργασίες τους τις υπέβαλαν στην πλατφόρμα της ασύγχρονης εκπαίδευσης και τις μοιράστηκαν με τους συμμαθητές τους. Έτσι, όλο αυτό βοήθησε λίγο να αντιμετωπιστούν κάπως αυτές οι δυσκολίες να παρηγορηθούν λίγο και να αποφορτιστούν».

Οι τρόποι επίλυσης των προβλημάτων των ΤΠΕ αποτυπώνονται στο παρακάτω σχήμα:

Σχήμα 3: Θεματικός χάρτης για τους τρόπους αντιμετώπισης των εμποδίων από τους εκπαιδευτικούς.

Οι δυσκολίες για πολλούς εκπαιδευτικούς ήταν το εφιαλτήριο για να επιδοθούν σε νέες προκλήσεις, που συνέβαλαν στην προσωπική και επαγγελματική τους ανάπτυξη, με στοχευμένη επιμόρφωση, αυτοκατευθυνόμενη μάθηση και δημιουργώντας κοινότητες μάθησης.

5.3. Καλές πρακτικές στην εφαρμογή της εξ ΑΕ

Οι εκπαιδευτικοί, το πρώτο διάστημα της πανδημίας του covid 19 υιοθέτησαν καλές πρακτικές όσον αφορά στην οργάνωση και στην υλοποίηση του μαθήματός τους, γεγονός που τους ενδυνάμωσε ψυχολογικά και συνέβαλε στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους. Η διερευνητική μάθηση, η παιδαγωγική αξιοποίηση των ΤΠΕ και η συνεχιζόμενη και στοχευμένη επιμόρφωση ήταν οι προϋποθέσεις για την προσωπική και επαγγελματική τους ανάπτυξη. Ενδεικτικά ορισμένες απόψεις:

ΕΓ1: «...Άλλη διαφορετική πρακτική που κάναμε ήταν ότι τους βάλαμε μαθητές να κάνουν τους μέντορες στην Α' Λυκείου σε αυτό το κομμάτι Στατιστικής και των εκθετικών που είχαμε δουλέψει. Γιατί η Α' Λυκείου δεν έχει μέσα στην ύλη της τις στατιστικές. Οπότε με όλα αυτά, προσπαθούσαμε να τους κρατάμε σε μια ενεργή εμπλοκή....».

ΕΓ2: «...Επίσης επειδή κάνω θεωρητικά μαθήματα (Γλώσσα και Λογοτεχνία) τους έδωσα την ευκαιρία μέσω της δημιουργικής γραφής να εκφράσουν τις σκέψεις και τους προβληματισμούς τους για τις ιδιαίτερες συνθήκες που βιώνουν. Στη συνέχεια, τις εργασίες τους τις υπέβαλαν στην πλατφόρμα της ασύγχρονης εκπαίδευσης και τις μοιράστηκαν με τους συμμαθητές τους. Έτσι, όλο αυτό βοήθησε λίγο να αντιμετωπιστούν κάπως αυτές οι δυσκολίες να παρηγορηθούν λίγο και να αποφορτιστούν».

ΕΓ3: «...Η τέχνη είναι ένα από τα χαρακτηριστικότερα μέσα. Συγκεκριμένα, χρησιμοποίησα και μουσική και video και πίνακες ζωγραφικής, κινηματογραφικά έργα. Θα έλεγα ότι τα παιδιά είναι και δημιουργοί υλικού, όχι μόνο αποδέκτες. Δηλαδή μπόρεσαν μέσα από τη σύνθεση δικών τους ποιημάτων να εκφραστούν, το καθένα από το δικό του μετερίζι, από τον τομέα της τέχνης που μπορεί να εκφραστεί....».

Συνοπτικά, οι καλές πρακτικές τους αποτυπώνονται στο παρακάτω σχήμα:

Γ' ΑΞΙΟΝΑΣ : ΚΑΛΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Σχήμα 4: Θεματικός χάρτης για τις καλές πρακτικές κατά την εφαρμογή της εξΑΕ

Οι καλές πρακτικές των εκπαιδευτικών αναφέρονται στην παιδαγωγική αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, με την αξιοποίηση αρχών της διερευνητικής και ανακαλυπτικής μάθησης, αλλά και της εκπαίδευσης ενηλίκων. Αξιοποίησαν, επίσης, το mentoring μεταξύ μαθητών, την τέχνη σε όλες σχεδόν τις μορφές της, κ.ά. Είναι σημαντικό στοιχείο ακόμα η επικοινωνία μεταξύ τους και η ανταλλαγή των καλών πρακτικών.

6. Συμπεράσματα και προτάσεις

Συμπερασματικά, η εφαρμογή των ΤΠΕ, κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας του covid 19, παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες που προκάλεσε άνοιξε νέους δρόμους στη διδασκαλία, μέσω της διερευνητικής μάθησης, της παιδαγωγικής αξιοποίησης κατάλληλου ψηφιοποιημένου διδακτικού υλικού και των κοινοτήτων μάθησης και πρακτικής.

Οι εκπαιδευτικοί υποστήριξαν:

- Την αναγκαιότητα εξασφάλισης τεχνολογικού εξοπλισμού και πρόσβασης στο διαδίκτυο με στόχο την άρση των κοινωνικών ανισοτήτων, που προέκυψαν εκείνο το χρονικό διάστημα.
- Τον σχεδιασμό και την καλή οργάνωση επιμορφωτικών προγραμμάτων, προσαρμοσμένων στις εκπαιδευτικές ανάγκες των διδασκόντων.
- Τη δυναμική και τη σπουδαιότητα της αυτοδίδακτης και αυτοκατευθυνόμενης μάθησης από ευρωπαϊκά αποθετήρια ή από το διαδίκτυο.
- Την ενεργητική συμμετοχή, την αναστοχαστική διάθεση, τη διερευνητική μάθηση, την αυτοβελτίωση και την ενδυνάμωσή τους μέσω των κοινοτήτων πρακτικών και μάθησης.
- Την ψηφιακή αξιοποίηση της τέχνης (έργα ζωγραφικής, video, μουσική, ταινίες) ως σημαντικό παράγοντα καλλιέργειας της δημιουργικής σκέψης και εμπάθουσας στο περιεχόμενο της νέας γνώσης.

Κατόπιν των ανωτέρω, αξίζει να επισημανθεί ότι σήμερα στο έτος 2023, μετά την παρέλευση τριών ετών από το πρώτο κύμα της πανδημίας, η αξιοποίηση των ψηφιακών εργαλείων στην εκπαίδευση αποδεικνύεται πολύ σημαντική και τα οφέλη της αναγνωρίζονται από όλη την εκπαιδευτική κοινότητα. Οι εκπαιδευτικοί έχουν πλέον εξοικειωθεί με την χρήση της τεχνολογίας στη διδακτική τους πράξη και οι μαθητές απολαμβάνουν τις δυνατότητες διαδραστικής μάθησης σε μια διαρκώς εξελισσόμενη κοινωνία. Η πρόκληση της εφαρμογής της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης επιβεβαιώνει την ανάγκη δημιουργίας ενός πολυεπίπεδου μοντέλου πρόληψης και παρέμβασης σε περιόδους κρίσεων, που θα αφορά τη διαρκή επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και τη δημιουργία δικτύων συνεργασίας. Η εποχή μας επιβάλλει τη στροφή στο σχολείο της ανακαλυπτικής μάθησης, της συνεργασίας και της αλληλεγγύης και αυτό προσπαθούν οι εκπαιδευτικοί.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Αναστασιάδης, Π. (2008). Ζητήματα Παιδαγωγικού Σχεδιασμού για την Διδακτική Αξιοποίηση της Διαδραστικής Τηλεδιάσκεψης σε Περιβάλλον Μικτής-Πολυμορφικής Μάθησης Κοινωνικο-Επικοινωνιακή Προσέγγιση. Η Περίπτωση του προγράμματος «Παιδεία Ομογενών» για την Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών της Ομογένειας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης (ΕΔΙΑΜΜΕ). Στο Π. Αναστασιάδης (Επιμ.), *Η Τηλεδιάσκεψη στην Υπηρεσία της Δια Βίου Μάθησης και της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης: Παιδαγωγικές Εφαρμογές Συνεργατικής Μάθησης από Απόσταση στην Ελληνική Τριτοβάθμια Εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Αναστασιάδης, Π.(2020). Η Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην εποχή του Κορωνοϊού COVID-19: το παράδειγμα της Ελλάδας και η πρόκληση της μετάβασης στο «Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης». *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(2), 20-48. [doi:10.12681/jode.25506](https://doi.org/10.12681/jode.25506)
- Αργυρίου, Μ., &Κουτσούμπα, Μ.(2011). 10 + 1 Θεωρίες για την πολυμορφική διάσταση του Moodle ως παιδαγωγικό εργαλείο στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. *6 th International Conference in Open & Distance Learning - November 2011*, Loutraki, Greece 6(1).[doi:10.12681/icodl.684](https://doi.org/10.12681/icodl.684)
- Arkorful, V., &Abaidoo, N. (2014). The role of e-learning, the advantages and disadvantages of its adoption in higher education. *International journal of education and research*, 2(12), 397-410. <https://www.ijern.com/journal/2014/December-2014/34.pdf>
- Βασάλα, Π. (2005). Εξ Αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση Στο: Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές* (σσ.53-79). Πάτρα: ΕΑΠ.
- Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας*. Αϊδίνης, Α. (Επιμ.), μτφρ. Σακελλαρίου Π. Αθήνα: Gutenberg.
- Carretero, S., Napierala, J., Bessios, A., Mägi, E., Pugacewicz, A., Ranieri, M., Triquet, K., Lombaerts, K., Robledo-Bottcher, N., Montanari, M., & Gonzalez-Vazquez, I. (2021). *What did we learn from schooling practices during the COVID-19 lockdown? Insights from five EU countries*. https://www.researchgate.net/publication/348754993_What_did_we_learn_from_schooling_practices_during_the_COVID-19_lockdown_Insights_from_five_EU_countries
- Creswell, J. (2016). *Η Έρευνα στην Εκπαίδευση. Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας*, Τσορμπατζούδης Χ. (επιμ.), Αθήνα: Ίων.
- Day, C. (2003). *Η εξέλιξη των εκπαιδευτικών. Οι προκλήσεις της δια βίου μάθησης*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γ. Δαρδάνος.
- ΕΣΠΑ (2014-2020). Επιμόρφωση εκπαιδευτικών για την αξιοποίηση και εφαρμογή των ψηφιακών τεχνολογιών στη διδακτική πράξη (Επιμόρφωση Β' επιπέδου Τ.Π.Ε.) *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του ΕΣΠΑ (2014-2020) από το Ι.Τ.Υ.Ε. - «Διόφαντος»*.<https://www.minedu.gov.gr/ypapegan/anakoinoseis/45371-16-06-20-oloklirisi-programmaton-epimorfosis-v2-epipedou-tpe-3>
- Θεοδωρίτση, Δ., & Καλογρίδη, Σ. (2020). Η επιμόρφωση ως παράγοντας επαγγελματικής και προσωπικής ανάπτυξης των εκπαιδευτικών: Η περίπτωση του Μείζονος Προγράμματος Επιμόρφωσης. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(2), 110-127. [doi:10.12681/jode.25555](https://doi.org/10.12681/jode.25555)

- Καλογρίδη, Σ. (2019). Self-directed learning on Adult Education and Distance Education. The role of adult educator. Στα πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα: Διοργανώθηκε από τη Σχολή των Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, την Επιστημονική Εταιρεία «Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης» και το περιοδικό «Open Education», Τ. 1, Μέρος Α', (σ.115-126). Αθήνα, 22-24/11/2019.
- Καλογρίδη, Σ. (2013α). *Η κρίση του επαγγέλματος του εκπαιδευτικού*. Κεφάλαιο από το Εκπαιδευτικό Υλικό για το Επιμορφωτικό e-learning- Πρόγραμμα "Εκπαιδευτικοί και Διά Βίου Μάθηση" του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Επιστ. Επιμέλεια: Α. Κόκκος.
- Καραμεσούτη, Π. (2021). Σχεδιασμός συμπληρωματικής σχολικής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και οι δυνατότητες εφαρμογής της πολυμορφικότητας στη σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση. *Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, τ. 17 (2), 80-91.
- Κατσιάπη, Χ. & Βαλασίδου, Α. (2021). Σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση κατά την περίοδο αναστολής λειτουργίας των σχολείων λόγω του κορωνοϊού. Μελέτη περίπτωσης στο μάθημα της Ιστορίας Γ' Λυκείου. *Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, τ. 17 (2), 176-193.
- Kenan, T., Pislaru, C., & Elzawi, A. (2011). *Comparing the impact of e-learning and ICT in higher education institutions in Libya and United Kingdom*. Paper presented at the International conference on education, informatics and cybernetics (icEIC 2011), Orlando, Florida, USA. https://www.researchgate.net/publication/277220577_Comparing_the_impact_of_E-learning_and_ICT_in_Higher_Education_institutions_in_Libya_and_United_Kingdom
- Κουτσογιάννης, Δ. (2020α). *Ψηφιακή τεχνολογία, κοινωνική ανισότητα και σχολείο: σκέψεις με αφετηρία τις συζητήσεις την περίοδο του κορωνοϊού*. https://www.academia.edu/attachments/62985108/download_file?st=MTYxMjYONTYxMywXNzYuOTIuMTgwLjEzOQ%3D%3D&s=profile&ct=MTYxMjYONTYxNCwxNiEYnIjQ1NjMz
- Λιοναράκης, Α. (2001). Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Πολυμορφική Εκπαίδευση. Προβληματισμοί για μια ποιοτική προσέγγιση σχεδιασμού διδακτικού υλικού. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.). *Απόψεις και Προβληματισμοί για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση* (σσ. 34-52). Αθήνα : Προπομπός.
- Μανούσου, Ε. (2021). *Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση. Ζητήματα σχεδιασμού και οργάνωσης. Διαπιστώσεις, προβληματισμοί και προτάσεις*. Φυλάτος. ISBN: 9789606580864.
- Μίμινου, Α., & Σπανακά, Α. (2013). Σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Καταγραφή και συζήτηση μίας βιβλιογραφικής επισκόπησης. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 7, 78-90. <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.580doi:10.12681/icodl.580>
- Μουζάκης, Χ., Μπινιάρη, Λ., & Παπαδημητρίου, Σ. (2019). Ανοικτή Εκπαίδευση και Πολιτικές για την Ενσωμάτωση των ΤΠΕ στη Σχολική Εκπαίδευση: *Μια Συγκριτική Μελέτη*. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 15(2), 144-166. [doi:10.12681/jode.22045](https://doi.org/10.12681/jode.22045)
- Niemi, H. M., & Kousa, P. (2020). A case study of students' and teachers' perceptions in a Finnish high school during the COVID pandemic. *International Journal of Technology in Education and Science (IJTES)*, 4(4), 352-369.
- Παναγιωτακόπουλος, Χ., Κουστουράκης, Γ., & Παπαπαναγιώτου, Γ. (2011). Ανίχνευση της τεchnοφοβίας και των επιδράσεων της στην περίπτωση των προπτυχιακών φοιτητών πολιτιστικών προγραμμάτων του ΕΑΠ. *6th International Conference in Open and Distance Learning*. Λουτράκι, Νοέμβριος 2011. https://erkyna.gr/e_docs/periodiko/dimosieyseis/pliroforiki/t01-13.pdf

- Παπαναούμ, Ζ. (2014). Υποστηρίζοντας την επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών: αρχές και πρακτικές της επιμόρφωσης. Στο Ζ. Παπαναούμ, & Μ. Λιακοπούλου (Επιμ.) *Υποστηρίζοντας την επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών*, σσ.13-20. http://www.diapolis.auth.gr/epimorfotiko_uliko/index.php/2014-09-05-15-40-12?showall=1
- Παρασκευάς, Μ. (2020). Ο ρόλος του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Ανακτήθηκε από [https://pekesexae2020.pdekritis.gr/live-streaming/file:///C:/Users/Admin/Downloads/%CE%922_Paraskevas_GSN%20\(1\).pdf](https://pekesexae2020.pdekritis.gr/live-streaming/file:///C:/Users/Admin/Downloads/%CE%922_Paraskevas_GSN%20(1).pdf)
- Paraskevoudoulou-Kollia, E. A. (2019). Methodology of qualitative research: interviews and online interviews. *Open Education-The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 15(2).
- Σοφός, Α., Κώστας, Α., & Παράσχου, Β. (2015). Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση & Τεχνολογία. [Κεφάλαιο Συγγράμματος]. Στο Σοφός, Α., Κώστας, Α., Παράσχου, Β. 2015. *Online εξ αποστάσεως εκπαίδευση*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. κεφ 4, σσ. 145-194. <http://hdl.handle.net/11419/185>
- Τηλε-διημερίδα 25 και 26 Απριλίου 2020 (2020). *Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και Σχολική Πραγματικότητα*. <https://blogs.sch.gr/pekesde/archives/1900>
- Tusting, K., & Barton, D. (2003). *Models of adult learning: A literature review*. London:NRDC. https://www.researchgate.net/publication/265993925_Models_of_adult_learning_a_literature_review
- UNESCO (2020a). Handbook on Facilitating Flexible Learning During Educational Disruption: *The Chinese Experience in Maintaining Undisrupted Learning in COVID-19 Outbreak*. https://www.researchgate.net/publication/339939064_Handbook_on_Facilitating_Flexible_Learning_During_Educational_Disruption_The_Chinese_Experience_in_Maintaining_Undisrupted
- Φωτόπουλος, Ν.(2013). *Αντιμετώπιση της Κοινωνικής Κρίσης στην καθημερινή ζωή*. Εκπαιδευτικό Υλικό για τα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης.